

מאחורי תריסי העברית

חלומות באַלקאהֶרה*

הדרך היחידה שהייתה לי לשחרר את העברית שלי, הייתה ללכת אל הערבית והעברית הרבנית. רק בעזרתן יכולתי להשתחרר מן הכעס הגדול על העברית, מהפניית המבט המאשים אל האשכנזי, מהצורך לכתוב שירי התנגדות לעברית בעברית, להתבונן במשפחה ובעצמי, ולכתוב מחדש בעברית, שהיא גם חלק מן המזרח ושפותיו.

ראשית, הרשו לי לומר שאני נרגש מאוד להיות כאן, בקהיר של אום כולת'ום, כְּפֶאֶב אלשֶׁק, בקהיר של המלחין מוחמד עבד אל־והאב, בקהיר של הסרטים, בקהיר של טֶהָא חֶסֶן הדגול ונגיב מֶחְפּוּז המופלא, בקהיר של נצח הפירמידות והנילוס ותפארת ההיסטוריה הארוכה, בקהיר, כלומר פּוֹסְטָאט, שבה עברו בדרכם מספרד למזרח שניים מהיוצרים העבריים הגדולים של ימי הביניים, רבי יהודה הלוי גדול המשוררים העבריים, ורבי יהודה אֶלְחָרִיזִי גדול כותבי המקאמה העברית, שכתבתם מעסיקה אותי זה שנים. אני נרגש להיות בקהיר, ביתו של הרמב"ם, חכם מוסא אבן מימון, הנשר הגדול, גדול הפילוסופים ומורי ההלכה היהודיים, בקהיר שבה התגורר אבן ח'לְדוֹן בסוף ימיו; ואם להרחיק עוד אחורה בזמן, במצרים של משה רבנו, נבי מוסא.

אני בא לקהיר כישראל, כך אומר דרכוני, אבל גם כעיראקי, אף על פי שפרט זה אינו מופיע בדרכוני, ואף על פי שעניי מעולם לא חזו בפרת ובחדקל, ולא אדע מימיו של מי כחולים יותר, החדקל, אֶלְדֶּגְלָה או הנילוס, אֶלְנִיל. כיהודי אני יודע כי נולדנו בעיראק ובמצרים, שתיהן ערש הציוויליזציה: אברהם בא מעיראק, משה ממצרים, וביניהן ארץ ישראל. אני בא לקהיר שהיא מעין ניו יורק, בירת העולם הערבי, להגיע אליה זה התגשמות של חלום. רוב הישראלים אולי שואפים לניו יורק שבארצות הברית, לאנגלית, אולי לשם שואפים גם חלק מן הסופרים המצרים בימינו, אבל בעיני הפרסום בקהיר של סיפורי,

* מבוסס על דברים שנישאו בקהיר, יוני 2007, סיוון־תמוז התשס"ז, לכבוד פרסומו של הסיפור "אנא מן אל־יהוד" בערבית בכתב העת אל־הילאל.

בתרגום לערבית שעשה מוחמד עבוד, היה התגשמות של חלום גדול. והצטערתי מאוד, אתם יכולים לדמיין, על כך שסבי וסבתי, עזרא ועליזה (לואיז) גחטן, אשר חיו בבגדאד עד 1951, ואחר-כך בישראל, נפטרו מן העולם ולא זכיתי שיהיו עמי בשעה שהסיפור תורגם וראה אור בשפתם, בקהיר. אני בטוח כי היו יודעים להעריך זאת באמת, והיו גאים בכך מאוד, גאווה שהייתה הופכת למקור אושר גדול ויציב בחיי.

מוזר, אף-על-פי שנולדתי ב-1978, בשנת השלום בין ישראל למצרים, קהיר נראתה רחוקה כשהתבגרתי, רחוקה מרחק נפשי גדול, בשל חינוכי הישראלי. אולי בשל כך אני מתרגש כל כך עתה, כמעט מסרב להאמין כי אכן הגעתי לכאן. עליו להתוודות כי גם בשנים האחרונות, כשהתחלתי להעמיק ולהכיר את התרבות הערבית, הספרות, המוזיקה, ובתוכן את קהיר, היא לא קרמה עור וגידים לכדי עיר מציאותית, אלא הייתה בעבורי עיר של חלום, של חלומות רבים, עיר של שירים וספרים, של מציאות אלטרנטיבית, נעה בין עבר לעתיד ללא הווה מוכר. והנה היא במציאות, והנה אני כאן, והכחול של הנילוס שמעבר לחלון מחליף את כחול החדקל שעליו חלמתי.

*

השיר "הערבית שלי אילמת" עובר בין שני החלקים המפוצלים לכאורה של זהותי, אם כי שתי השפות האחרות – הערבית והעברית – כמובן קשורות זו לזו. אך בחיי, לשוני האחת הייתה אילמת והשנייה דבורה; הראשונה הייתה מחסור, והשנייה מלאות, אך מלאות לא שלמה כי בלי הראשונה הייתה גם השנייה חסרה, גם אם בתחילה לא ידעה על חסרונה, אולי עד קרוב לרגע כתיבת השיר הזה. השיר הזה היה ללב הסיפור שכתבתי לאחר מכן, "אֵנָא מִן אֶלְיָהוּד", שתורגם לערבית על ידי מוחמד עבוד. גם השיר תורגם לערבית, על ידי משוררת פלסטינית צעירה מנצרת, רִימָא אַבּוֹג'ֵאבֵר.

הערבית שלי אילמת

הְעַרְבִית שְׁלִי אֵלְמַת

חֲנוּקָה מִן הַגְּרוּן

מְקַלֶּלֶת אֶת עֲצָמָה

בְּלִי לְהוֹצִיא מֶלֶה

יְשֻנָּה בְּאוֹיֵר הַמַּחְנִיק שֶׁל מְקַלְטֵי נַפְשֵׁי

מִסְתַּתֶּרֶת

מִבְּנֵי־הַמְשַׁפָּחָה

מֵאַחֲרוֹי תְּרִיסֵי הָעֵבְרִית.

וְהָעֵבְרִית שְׁלִי גּוֹעֶשֶׂת

מֵתְרוֹצֶצֶת בֵּין הַחֲדָרִים וּמְרַפְסוֹת הַשְּׂכָנִים

מִשְׁמִיעָה קוֹלָה בְּרָבִים

מִנְבֵּאת בּוֹאֵם שֶׁל אֱלֹהִים

וְדַחְפוֹרִים

וְאִז מִתְכַּנֶּסֶת בְּסֶלֶוֹן
חֹשֶׁבֶת אֶת עֲצָמָהּ
גְלוּיּוֹת גְלוּיּוֹת עַל שְׁפַת עוֹרָה
כְּסוּיּוֹת כְּסוּיּוֹת בֵּין דְּפֵי בְּשָׂרָה
רָגַע עִרְמָה וְרָגַע לְבוּשָׁה
הִיא מְצַטְמֶצֶמֶת בְּכַרְסָא
מִבְקֶשֶׁת אֶת סְלִיחַת לְבָהּ.

הָעֵרְבִית שְׁלִי פוֹחַדָּת
מִתְחַזָּה בְּשִׁקֵּט לְעֵבְרִית
וְלוֹחֶשֶׁת לְחֵבְרִים
עִם כָּל דְּפִיקָה בְּשַׁעְרֶיהָ:
"אַהֲלֵן אַהֲלֵן".
וּמוֹל כָּל שׁוֹטֵר עוֹבֵר בְּרַחֲבָהּ
שׁוֹלֶפֶת תְּעוֹדָת זֵהוּת
מְצַבֵּיעָה עַל הַסְּעִיף הַמְּגוֹיָן:
"אַנָּה מִן אֶל־יְהוּדָה, אַנָּה מִן אֶל־יְהוּדָה".

וְהָעֵבְרִית שְׁלִי חֶרֶשֶׁת
לְפָעִמִּים חֶרֶשֶׁת מְאֹד.

عَرَبِيَّتِي خَرَسَاءُ / أَلْمُوجُ بِيَهَار

من العبرية: ربما أبو جابر

عَرَبِيَّتِي خَرَسَاءُ
غَاصَّة
تُسَبُّ نَفْسَهَا
دُونَ أَنْ تَتَفَوَّهَ بِكَلِمَةٍ
تَنَامُ فِي هَوَاءٍ مَلَاحِجٍ نَفْسِي الْخَانِقِ
تَخْتَبِي
مِنْ أَبْنَاءِ الْعَائِلَةِ
خَلْفَ سِتَارِ الْعَبْرِيَّةِ.

وَعَرَبِيَّتِي تَهْتَاجُ
تَتَرَكَضُ بَيْنَ الْغُرْفِ وَشَرَفِ الْجِرَانَ
تُسْمَعُ صَوْتَهَا لِلْجُمُوعِ
تَتَنَبَّأُ بِقُدُومِ اللَّهِ

وبلدوزراتٍ
وعندها تنزوي في الصالون
تفكّر في نفسها
ظاهرةً ظاهرةً على حافة جسدها
مغطاة مغطاة بين اوراق لحمها
لحظة عارية ولحظة مكسوة
تنكمش في الكنبه
تطلبُ معذرة قلبها.

عربيّتي خائفَةٌ
تتنكّر بصمتٍ للعبريّة
وتهمسُ للأصدقاء
مع كلّ طرقةٍ على أبوابها:
"أهلاً أهلاً".
وأمام كل شرطيٍّ يمرُّ في الطريق
تبرزُ هويّةً
تشير إلى البند المدافع:
"أنا من اليهود، أنا من اليهود".

وعربيّتي صمّاء
أحياناً صمّاءً للغاية.*

השפות האחיות, העברית והערבית, קרובות מאוד, כפי שניתן לשמוע בצלילי השיר בשתי שפותיו. יותר מאלף שנים שימשו אותנו יחד, יהודי העולם הערבי, היהודים-הערבים, שתי השפות הללו, מימי רב סעדיה גאון שנולד במצרים, בפיוס, ועבר לעיראק, ועוד לפניו, וביחד מילאו את עיקר חיי הרוח והחומר, היום והלילה, הפרנסה והתפילה, הפלספה והחלומות, השירה והפרוזה. רוב הזמן היו השירה וההלכה עבריות, קרובות ללשונות הרבים של המקרא, התפילה והמדרשים; ואילו הפרוזה, משלימתה של השירה, אשר ביקשה לתקשר עם העולם המודרני ומושגיו, ואשר דרשה יותר גמישות לשונית וחדשנות, ובתוכה הפילוסופיה, חקר הפואטיקה, וגם חלק מן ההלכה, הייתה על פי רוב ערבית.

אחד מגדולי משוררינו בימי הביניים, משה אבן-עזרא, הוא אבו הרון, בן ספרד היא אֶלְאֶנְדֶּלְס, דיבר בספר הפואטיקה שלו אשר דן בשירה העברית אבל נכתב בערבית, בשבח "המדברים צחי-הדיבור בשתי הלשונות". היהודי נזקק לשתי הלשונות כדי שיהיה אדם שלם; השפה שידע כל אדם כשפת אמו הייתה הערבית, הערבית-היהודית, ובתיווכה הכיר גם את התרבות הערבית הלא-יהודית, התרבות הכללית בת הזמן, במידות משתנות;

* מתוך "צמאון בארות", אלמוג בהר, שירים, הוצאת עם עובד 2008, עמ' 15-17.

ולצדה הייתה העברית, שפת הדת וההיסטוריה והתפילה והקהילה, וגם שפת השירה, המְקַאֵמָה, ההלכה, צורות שביקשו לעמוד באתגרים האִמְנוֹתִיִּים, הפואטיים והלשוניים שהעמידו לפנייהן המודלים הערביים. אבן-עזרא כתב בהערצה גדולה כי "השירה היא חכמת הערבים", ובחר ללכת בשירתו העברית בעקבות המסורת הערבית; כדי לאפיין את הערבית שאהב ועליה התחנך, השתמש במשל מקובל: "לשון הערבים בין הלשונות כעונת האביב בין העונות" ("לְסָאן אֶלְעָרַב בֵּינָּה אֶלְאֶסְנָה פְּזֵמָן אֶלְרַבִּיעַ בֵּינָּה אֶלְאֶזְמָנָה"). ואיך נוותר על העושר הזה ועל הקרבה של שירתנו אל השירה הערבית?

כתב רבנו יהודה אלחריזי, אשר נודע בשמו הערבי כיחיא אבן סלימאן אבן שאול אבו זכריא, גדול בעלי המחברות העבריות, בעל התחכמוני, ובעל התרגום לְמַקְאֵמוֹת אֶלְחַרְרִי העיראקי, על התעוררותו לכתוב בלשון ישראל מתוך קנאתו בשפעת הספרים הנהדרים הכתובים בלשון ישמעאל הרחבה, והבהיר: "דעו כי השיר הנפלא, אשר בפנינים ממולא, היה בתחילה לבני ערב לנחלה... ולהם על משוררי תבל המעלה הראשונה... ואף על פי שיש גם בכל אומה משוררים, ומתעסקים במלאכת השירים, כל שיריהם נגד שירי ישמעאלים לא לעזר ולא להועיל... כי אין השיר הנעים במבטאו, העָרַב במקראו... כי אם לבני ערב לבדם, וכל הגויים כאין נגדם".

אבל אף על פי ששתי השפות שלנו קרובות כל כך, ושתי השירות קרובות כל כך, השיר שקראתי לכם נשמע אחרת בשתי השפות, ואף אני לא יכולתי לכתוב אותו בשתי השפות, אלא רק בעברית. לשם הערבית נזקקתי לתרגום. להגיד בעברית "הערבית שלי אילמת", ולהסתפק בערבית שכל ישראלי יודע, של "אהלן וסהלן", ושל "אנא מן אל-יהוד", זה שונה בתכלית מלומר את הדברים הללו בערבית; מה שהיה במקור העברי בערבית, הפך בתרגום לערבית לחלק מטקסט ערבי שלם, כאילו נאמר במקור בעברית, כלומר מבליע את העובדה שהשיר בעברית מכיל גם ערבית. אני צריך לחפש את הערבית שתאפשר לי להכניס אליה מילים בעברית ובערבית-יהודית. בעברית, האמירה "אנא מן אל-יהוד", המכריזה על היהודיות בערבית, נשמעת קודם כול בערבית, ואילו בערבית זו הכרזתו של היהודי, שהתמעטה בשפה זו.

אולי כדאי להגיד דבר מה על השפות הרבות של היהודים, אלה שהגיעו אֶתֵּן לישראל או שדיברו בהן בישראל לפני הציונות, ועל היחס של הציונות אליהן. יהודים הגיעו ממקומות רבים, עם שפות שונות, הקשורות למקומות שבהם הם חיו, אבל לרוב עם ניבים יהודיים של שפות מקומיות, לעתים ממש שפות עצמאיות: יהודי תורכיה, יוון, בולגריה, צפון מרוקו וחלק מיהודי ארץ ישראל, אשר הגיעו אליהן מספרד בגירוש של 1492, דיברו בתחילת המאה העשרים ספרדית-יהודית, ספניולית (שלה שמות רבים, כחכיתיה בצפון מרוקו, ג'ודזמו ולדינו) בנוסף לתורכית והיוונית שהיו בפייהם. הספניולית כמוֹבֵן הושפעה מאוד משפות אלו ומשפות נוספות; יהודי פולין דיברו יידיש, המכילה יסודות של גרמנית מוקדמת, עם השפעה חזקה של השפות הסלאביות, וביניהן הפולנית; ויהודי בגדאד דיברו ערבית במבטא שונה מן המוסלמים והנוצרים, ובתוך הערבית שלהם היו יסודות רבים מן העברית והארמית, שאותם לא הבינו המוסלמים או הנוצרים, וכן יסודות מן התורכית והפרסית והכורדית הקרובות לבגדאד.

בשפות הללו נוצרו יצירות יהודיות רבות, ספרות, פרשנות דתית ושירה עממית. אי אפשר כמעט, לדוגמה, לדבר על יצירת נשית יהודית אם בוחנים רק את העברית, ללא שפות היהודים. הציונות האשכנזית, אשר אבותיה הגיעו בעיקר מאירופה, ביקשה לחדש את קיומו הפוליטי של העם היהודי, בין השאר על ידי החייאת השפה העברית הישנה; השפה העברית מעולם לא מתה ממש, אבל בסוף המאה ה-19 ובתחילת המאה ה-20 היא הפכה לשפה מדוברת, כאשר במבטאה נוצרה פשרה בין המבטא האשכנזי לזה הספרדי, או בין מבטא האותיות האשכנזי, למעט הת"ו הרפויה, והטעמה ספרדית, בלי קשר למבטא היהודי-ערבי. כדי להשליט את העברית, מה שנראה לרוב ראשי הציונות כצעד הכרחי ליצירת עם יהודי חדש בישראל, הם נאבקו בשפות היהודיות הרבות, ובתחילה בעיקר עם היידיש, שהייתה מאוד נפוצה, שפתם של יהודי מזרח אירופה, שפת אמם של רוב הציונים בתחילה.

כלפי היידיש הייתה התנגדות עצומה מצד הציונים דווקא משום שהיוותה איום מבית, מנפש. היא איימה להיות שפה ראשונה, והיו מי שחשבו שהיא צריכה להיות השפה של ישראל החדשה. המיתוס של הציונים היה של מחיקת העבר שלהם, מחיקת הגולה היהודית, וחלק ממה שחלקם ביקשו להשליך היה היידיש; בשלב הראשון זה היה סוג של התאבדות, מחיקה של חלק מעצמך, ולפעמים, כידוע לכולנו, את האכזריות הרבה ביותר אדם מפנה כלפי עצמו. אחר כך, כשפליטי השואה באו, גם הם אולצו לוותר על היידיש. זו כבר לא הייתה התאבדות. שתי השפות שזכו למאמצי המחיקה העזים ביותר היו הערבית והיידיש, אבל היו הבדלים מהותיים ביחס כלפיהן.

עוד לפני הקמתה של מדינת ישראל, הערבית נתפסה בעיני הציונים האשכנזים כשפתו של האחר הגמור, של הפלסטיני בן הארץ, המתמודד גם הוא על הזכות הפוליטית להגדרה עצמית ועל הזכות לבעלות על הקרקע וההיסטוריה שלה. בתחילה, חלק מהציונים למדו ערבית, דיברו בה, וחלקם התייחסו אליה מתוך סנטימנט רומנטי, שאופייני לרומנטיקה אירופית מול המזרח. הם ראו צד שורשי בפלסטינים, כאילו היו הבדווים צאצאים ישירים לאברהם אבינו. אבל בעיני רוב הציונים נתפסה הערבית כנחותה עקרונית וגם סימנה את הפלסטינים, שנעשו באופן ברור יותר ויותר האויב של הציונים. עם המלחמה ב-1948 גורשו רוב הפלסטינים ויחד עמם גורשה שפתם. רבים ממקומות היישוב של פלסטינים איבדו את שמותיהם הערביים (שלעתים היו קשורים לשמות עבריים קדומים יותר מתקופת המשנה או המקרא), כך שהשמות נמחקו מן המפות והשלטים, וקיבלו שמות עבריים. לעתים שרדו השמות הערביים, למשל בשכונות הירושלמיות קטמון, טלביה, בקעה, מלחה ועוד.

"במקום" הפלסטינים, הגיעו לישראל בראשית שנות החמישים מאות אלפי עולים יהודים מהעולם הערבי, והערבית שאבדה לרגע שבה, ועמה הפחד שעוררה בקרב האשכנזים. זאת כמובן הפרזה, כי בין יהודי הארץ עד תחילת המאה ה-20 היו שלוש קהילות, של ספרדים, אשכנזים ומְסִתְעַרְבִים, דוברי ספניולית, יידיש וערבית, אך אם עד שֶׁלֶב מסוים במאה ה-19 היו הספרדים והמסתערבים יחד רוב, הרי שבמאה העשרים הם הפכו למיעוט, וערבית בארץ נתפסה כשפה פחות ופחות יהודית (אם כי רבים הסיפורים על אשכנזים בני היישוב הישן שדיברו ערבית ועל כתיבת מילון ערבי-יידישאי).

רוב יהודי עיראק עזבו אותה בין ראשית 1950 לסוף 1951, במידה רבה בעקבות

אילוץ ומניפולציה של שתי הממשלות, הישראלית של דוד בן-גוריון והעיראקית של נורי אל-סעיד, תוך כדי ויתור על אזורותם ורכושם. וכאן, אם להשוות את היחס שניתן בארץ לערבית לעומת זה שניתן לידיש, התבצע רצה, לא התאבדות. משהו היצוני תבע בכוח לוותר על הערבית, כמסמלת אויבות ונחיתות תרבותית, ללא הכרה אמיתית של הערבית. היהודים מן העולם הערבי נתבעו, ובעיקר הילדים שנשלחו לבתי הספר הישראליים, למחוק את הערבית, אלא אם כן התגלגלו לאחר מכן לשירותי המודיעין. דבר זה הוביל, כמוכן, לשנאה עצמית, הכחשה ואמביוולנטיות ביחס למורשתם התרבותית. הם נדרשו להחליף שמות ערביים, ולתקן את המבטא העברי שלהם, דבר שהיה קשה מאוד לעיראקים, שביטאו את עיצורי העברית כמו הערבית (דבר שאולי נכון יותר היסטורית ביחס לעברית החדשה).

כך נוצר בארץ מצב מוזר שבו דווקא מי שסומנו כמעמד נחות, גם מעמדית, הם מי שמדברים "נכון" ואילו האליטה מדברת לא נכון. וכך, כשהציגו את "גברתי הנאוה" בעברית, הפרופסור לימד את העלמה המזרחית מן הפריפריה כיצד לבטל את ההבדל בין האל"ף לעי"ן ובין החי"ת לכ"ף הלא דגושה, וכיצד לבטא את הרי"ש החדשה שהומצאה בארץ. ומול אבדן של רבים מעיצורי העברית, הניסיון למחוק את הארמית מן העברית, התנוונותה של צורת הציווי ועוד, נוצרו אובססיות תיקון חדשות של האליטה, למשל תיקוני זכר ונקבה בשם המספר, בניגוד לעברית של לשון חכמים שנטתה לעירוב מסוים ביניהם, ולשירה העברית שעירבה ביניהם לצורך החרוז, כדברי משה אבן-עזרא: "כל שאין בו רוח חיים זכרהו ונקבהו".

הגעש של העברית החדשה מבהיל ומהפנט. אני אוהב את הגעש של המשיח בעברית, של האל, של נבואותיו, וזוכר את שכתב גרשום שלום בגרמנית, כי העברית לא תישאר אילמת בשפה שבה השביע האל את נביאיו. אני נחרד מן העברית שבה מיישרים ומשטחים שדות, כלומר עוקרים עצי זית, מן העברית שבה יש כתרים המחביאים את המצור, ושבה הבולדוזר אומר את דברו לבניינים אילמים. העברית הישראלית שלנו לעתים מאוהבת בעצמה ונקרעת בין הקצוות, לעתים היא מתביישת כילד סורר מול אחותה הגדולה, העברית הרבנית והמקראית. אך לרוב היא לא זוכרת את הוריה ואת קרוביה, ואז יש בה רב מן החירשות והעיוורון, והתרוצצות בלתי פוסקת שאין בה שובע, והיא כואבת ומכאיבה, כועסת ומכעיסה.

אני אוהב את העברית, היא שפתי הראשונה, רק בה אני יכול לכתוב ולהתקיים באמת, ולפני מותי כנראה אשכח את כל השפות האחרות שלמדתי ואזכור רק אותה. אבל הדרך היחידה שהייתה לי, מבחינתי, לשחרר את העברית שלי, וכן לא להוסיף לכתוב שוב ושוב, לאורך כל חיי, גרסאות חדשות לשיר "הערבית שלי אילמת" או לסיפור "אנא מן אל-יהוד", הייתה ללכת אל הערבית והעברית הרבנית. רק בעזרתן יכולתי להשתחרר מן הכעס הגדול על העברית, מהפניית המבט המאשים אל האשכנזי, מהצורך לכתוב שירי התנגדות לעברית בעברית, להתבונן במשפחה ובעצמי, ולכתוב מחדש בעברית שהיא גם חלק מן המזרח ושפותיו.

*

כאן, בקהיר, באחד מדוכני הכושרי ברחובות, שנשא את השם "כושרי אצלי", שאל אותי המלצר מהיכן אני ועניתי "מן אורשלים אלקודס". המלצר התבלבל לרגע, ואז הקשה ושאל אם מאורשלים או מאלקודס, שכן למיטב ידיעתו אין מדובר באותו מקום. אמרתי שאני מאורשלים. ואז הוא שאל אם אני "יהודי אצלי או מן אל-יהוד אל-ערב". מצד אחד, מוזר היה לשמוע שגם בקהיר יהודי-אצלי, מקורי, הוא יהודי אירופי (ועל כן אולי שמו עורכי גיליון אל-הילאל שבו פורסם התרגום על הכריכה את צילום מסגד אל-אקצא, שיסמל את ירושלים/אל-קודס, ואת דמותו של יהודי חרדי חסידי, שיסמל את היהדות, אף על פי שיהודי מצרים לא נהגו מעולם להתלבש בלבוש חסידי). מצד שני, מרגש היה לשמוע ברחובה של קהיר, בדוכן כושרי, בפשטות כזאת בשנת 2007, את אפשרות קיומם של יהודים-ערבים.

הסופרים שלנו, מעיראק, כתבו כידוע לכם ערבית גם בראשית שהייתם בישראל, אחרי שבר הקהילה ב-1950 ו-1951. חלקם התמידו בערבית, כיצחק ברא-משה, סמיר נקאש ואיבראהים עובדיה (ושלושת אלה, שלושת הגדולים האחרונים נפטרו בזה אחר זה בשנים האחרונות). אחרים עברו אחרי זמן מה לעברית, אחרי שנים של עבודה בעיתונות הפלסטינית, ומעברם נבע בעיקר מסיבות מעשיות: בעולם הערבי הרחב, וגם בין הפלסטינים, קראו אותם פחות ופחות, למשל את סמי מיכאל ושמעון בלס, כי החוויות שלהם היו שונות, והדילמות אחרות, ואיך אפשר היה לצפות שבאותם ימים יעניין את הפלסטינים בישראל לקרוא על חוויות המעברה של היהודים-העיראקים? ואילו בני הקהילה העיראקית בישראל, ובעיקר בני הדור החדש שהתחנך בבתי הספר כאן, כבר לא ידעו לקרוא ערבית ספרותית, ולא יכלו לקרוא אותם בשפה זו.

אני מניח שלא אכתוב "שוב" בערבית בימי חיי, אף על פי שאני לומד, כאמור, ערבית זה כמעט שנתיים, ואני מתעתד להמשיך וללמוד אותה כל חיי. קשה, בכל זאת, לסופר להחליף שפה, אף על פי שרק בפסקה הקודמת הזכרתי שמות של כאלו שהצליחו. אני מקווה שאצליח לתרגם ספרות ערבית לעברית, ואני מקווה להמשיך ולכתוב ספרות ערבית משלי – בעברית, בדומה לאותם מרוקאים הכותבים ספרות ערבית בצרפתית, והעברית הרי קרובה לערבית הרבה יותר מן הצרפתית.

אבל האפשרות היחידה שהספרות שאני כותב, אשר מושפעת מאוד מן העושר העצום של הספרות הערבית הגדולה (ואני חושב שאפשר לדבר על סופרים מזרחיים רבים אחרים אשר גם הם כותבים ספרות ערבית או ספרות הקרובה לספרות הערבית, בעברית), תנהל דיאלוג פורה עם הסופרים הערביים האחרים, האפשרות היחידה היא בעזרת תיווך התרגום "חזרה" אל הערבית. ועל-כן הבחירה של עבוד לתרגם בסופו של דבר את סיפורי חשובה לי כל כך. אני רוצה להודות למתרגם, מחמד עבוד, על עצם הבחירה לתרגם את "אנא מן אל-יהוד" ועל התרגום הרגיש והמאמר המצורף אליו. עבוד העביר אותי למקום אחר, ופתאום ירושלים שלי, שזוכרת בעברית את בגדאד ואת פלסטין שלפני 48, קיבלה נוכחות בתוך הערבית, ובקהיר. והסיפור שלנו, היהודים שבאו מן העולם הערבי לישראל, היהודים-הערבים, ובעיקר סיפור בני הדור שלי, אשר לא נולדו בעולם הערבי ולא למדו בו, אלא נולדו להורים שבאו משם, סיפור שאין אנו יכולים לכתוב אלא בעברית, וחשבנו כי לא יישמע "שוב" בערבית, והנה הוא נשמע, ולו במעט, בערבית, ואני מקווה כי כמה

מן העותקים של "אל-הילאל" התגלגלו לבגדאד השסועה והעצובה שלנו ונקראו שם ולו במעט, אף על פי שאיני יודע כמה הם יוכלו לעורר בה עניין בסערת הקרבות הנוכחית. הימצאותה של האוּזן הקשבת של עבוד, והנכונות של כתב-העת אל-הילאל לתת לדברים במה, אינן מובנות מאליהן מבחינתי, והן מהוות מבחינתי הזמנה לדיאלוג, שהוא גם אישי וגם קולקטיבי, בין היהודים בני העולם הערבי, היהודים-הערבים לבין העולם הערבי הגדול ותרבותו.